

ÇOK YÖNLÜ BİR KİŞİLİK OLARAK ÖMER RIZA DOĞRUL (1893–1952)

Ali AKPINAR*

Özet

Aslen Burdurlu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olan Ömer Rıza Doğrul (1893-1952), bir Osmanlı-Cumhuriyet aydınıdır. O, iki dönemin birikimine sahip çok yönlü bir kişidir. Doğu ve Batı dillerini iyi derecede bilen ve her iki kültürden de eserler tercüme eden Ö. Rıza, bir bilim, düşünce ve siyaset adamıdır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde milletvekili seçilmiştir. Bilimle meşgul olması, onu sosyal ve siyasal olaylardan koparmamıştır. Akılcı yaklaşımlarıyla pek çok dini konuya yeni açılımlar getiren ve geçimini kalemiyle sağlayan Ömer Rıza, pek çok telif ve tercüme esere imza atmıştır. O, uzun yıllar basım ve yayın işleriyle uğraşmış, çok sayıda dergi ve gazetede yazılar yazmış, dergi editörlüğü etmiş bir aksiyom adamıdır. Mehmet Akif'in damadı olarak onunla karşılıklı fikir alış verişinde bulunan ve ondan uzak kaldığında onunla yazışmalarını sürdüren Ömer Rıza, günümüz genç bilim adamları için önemli bir model kişiliktir.

Bu tebliğimizde, bir Burdurlu bilim ve düşünce adamını gündeme taşımayı, günümüz genç beyinlerine çok yönlü bir kişiliği model olarak sunmayı hedeflemiş bulunmaktayız. Sunumda onun kişiliği, yetişme tarzı ve yetiştiği ortam, farklı konulardaki fikirleri, eserleri ve diğer çalışmaları eleştirel bir bakış açısıyla söz konusu edilecektir.

I. HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Ömer Rıza, aslen Burdur'lu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de doğdu. Tahsilini Ezher Üniversitesinde tamamlayıp Mısır'da gazeteciliğe başladı. Kahire'de yayınlanan es-Siyâse ve eş-Şa'b gazetelerinde; İstanbul'da yayınlanan Tasvîr-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr, Sebîlü'r-Reşâd ve Vakit gazetelerinde yazılar yazdı. 1915 de İstanbul'a geçerek yazarlığını sürdürdü. Mehmet Akif'in kızı Cemile Hanımla evlendi. Vakit gazetesinde yayımladığı Türkiye-Mısır ilişkileri hakkındaki yazılarından dolayı 1925 de İstiklal Mahkemesince tutuklandı, bir müddet sonra serbest bırakıldı. 1940 da Eşref Edip, İ. Hakkı İzmirli ve Kamil Miras ile birlikte çıkarmaya başladıkları İslâm Türk Ansiklopedisi ve Mecmuasında çok sayıda madde ve makale yazdı. 1940–1950 yılları arasında Cumhuriyet gazetesinde günlük siyasî yazılar yazdı. İstanbul Radyosu için İslâm dünyası hakkında siyasî icmaller/özet bilgiler hazırladı. 1947–1948 yılları arasında dinî, fikrî muhtevalı Selamet Mecmuasını çıkardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçildi. Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni'nde görev alıp çok önemsedığı İslâm ülkeleriyle kurulan ilişkilere öncülük etti. Türk-Pakistan Kültür Cemiyetine başkan seçildi. Hayatını kalemiyle kazanan nadir yazarlardan biri olan Ömer Rıza, uzun süren bir hastalık döneminden sonra 13 Mart 1952 de İstanbul'da vefat etti. Mezarı Edirnekapi Şehitliği'ndedir.¹

Ömer Rıza'nın yaşadığı dönem Osmanlı ve Cumhuriyet çizgisinin kesiştiği, iki kültürün birbiriyle hesaplaştığı bir devredir. Katıldığı savaşıardan güç, toprak, itibar ve en önemlisi yetişmiş pek çok insanını, beyin gücünü kaybederek çıkmış ve geldiği noktada geçmişini sorgulayan bir toplumda yetişen biri olan Ömer Rıza, çeşitli alanlarda gerçekleştirilen değişim sürecini bizzat yaşamış, çok kültürlü bir aydın olarak değerlendirmiş ve her iki süreçten de önemli ölçüde etkilenmiştir. Tüm bu özellikler Ömer Rıza'nın ilmi kişiliğine de yansımıştır. Onda hem Osmanlı Döneminin birikimi, hem batı kültürünün akılcılığı ve hem de Cumhuriyet Döneminin kazanımları bir araya gelmiştir. Bütün bunları, onun eser ve fikirlerinde görmemiz mümkündür.

* Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, lakpinar@cumhuriyet.edu.tr

¹ Uzun Mustafa, 'Doğrul Ömer Rıza', DİA, IX, 489.

II. ESERLERİ

Ömer Rıza'nın eserlerini, alanımız olması hasebiyle Kur'an ile ilgili olanları kısaca tanıtarak, diğer telif ve tercüme eserlerinin de listesini vererek bir araya getirdik:

a. Kur'an ile ilgili çalışmaları

1. *Kur'an Nedir?* İstanbul, 1927: Kur'an akaidi, ahlakı, lisanı, tercümeleri ve tarihi ile Kur'an'ın yüceliği hakkında Avrupa ve Amerikalı araştırmacı ve düşünürlerin görüşlerinin yer aldığı bu çalışma şu ana başlıklardan oluşmaktadır: *Kur'an nedir? Kur'an nasıl toplandı ve nasıl tertip edildi? Kur'an'ın tarih i intişarı, Kur'an'ın tab' olunan Arapça nüshaları, Garp ve Şark lisanlarında Kur'an Tercümesi, Avrupa müsteşriklerine ve âlimlerine göre Kur'an, Esâsât ı Kur'aniyyenin tevliid ettiği neticeler.*

2. *İslâm'ın Özü ve Kur'an'ın Ruhı*, İstanbul, 1946: *Allah ve insan, cemiyet hayatı, iman ve adalet, düşmanlık, mesuliyet, peygamberler ve ümmetler, insanlığın karşılaştığı tehlikeler* gibi çeşitli konulardaki ayetlerin tercümesinden oluşan bir eserdir.

3. *Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, John Devoport'tan çeviri, İstanbul, 1928: Kur'an'ı ve Hz. Peygamberi öven ve onlara yöneltilen eleştirilere cevaplar veren bir çalışmadır.

4. *Kur'an'dan İktibaslar*, Muhammed Ali'den çeviri, İstanbul, 1934, 1982: İniş sırasına göre ayetlerin sıralanmasıyla oluşan konulu bir Kur'an çalışmasıdır. Çalışmada şu ana konular yer alır: *Allah'ın sıfatları, İnsanın tekâmülü, aile hayatı, medenî hayat, devlet hayatı, Fikrî inkişaf, Ahlâkî inkişaf, İnsan ruhunun Allah ile rabıtası, Vahy i İlâhî, Daha yüksek hayat, İlâhî vahyin insanî cephesi, Kur'an-ı Kerim.* Muhammed Ali'nin bu konularla ilgili ayetleri iniş sırasına göre sıraladığı bu çalışmada, Ömer Rıza da ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için gerekli gördüğü yerlerde kısa açıklamalar ilave etmiştir.

5. *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, İstanbul, 1944: Ömer Rıza bu eserde Mehmet Akif'in bazı Kur'an sure ve ayetlerinin tefsirine dair çeşitli yerlerde yayınlanmış yazılarını ve çeşitli vesilelerle yapılmış sohbetlerini derlemiştir. Ömer Rıza, Akif'ten derlediği bu çalışmaya kendi yaptığı Fatıha suresi tefsiri, Kevser suresi tefsirini eklemiştir, ayrıca eserin bölümlerine önsöz ve girişler koymuştur.

6. *Tanrı Buyruğu*, İstanbul, 1943, 1947, 1955, 1980. Ömer Rıza'nın bu alanda en önemli çalışmasıdır. Onun 'Tanrı Buyruğu' adlı meal-tefsir çalışmasını kaleme aldığı dönem, bir taraftan Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesine çok da sıcak bakılmadığı ve bu konuda tartışmaların giderek siyasallaştığı, Cumhuriyet döneminde Kur'an tercümelerinin yeni yeni başladığı bir devredir. Bu yüzden onun bu çalışması büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki Türkçede basılan ilk Kur'an tercümesi Ayıntablı Mehmed Efendinin 1257/1841 de Bulak matbaasında Arab harfleriyle basılan 'Tefsir-i Tibyân' tercümesidir. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk Kur'an tercümeleri cümlesinden olarak Şeyh Muhsin i Fâni mahlaslı Hüseyin Kazım Kadri'nin 'Nuru'l-Beyân'ı (1924); Hıristiyan Araplardan Zeki Megamiz'in tercümesi (1926); 1907 de bir komisyon tarafından tetkik edilen ve Süleyman Tevfik tarafından hulasa edilen 'Tafsîlu'l-Beyân'; Cemil Said'in Fransızca'dan yaptığı tercüme (tarihsiz) sayılabilir. Bunların hepsi Arap harfleriyle basılmışlardı. Latin harfleriyle ilk basılan tercüme ise, 1927 de Arap harfleriyle basılan, İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Maâni'l-Kur'an' adlı eseridir. Bundan sonra 1934 de basılan Ömer Rıza'nın 'Tanrı Buyruğu' adlı çalışması ile Elmalılı Hamdi'nin 1935-1938 yılları arasında basılan Hak Dini Kur'an Dili gelmektedir.² Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ömer Rıza'nın adı geçen eseri, bu alanda yapılan çalışmaların ilklerindedir. Ömer Rıza, kayınpederi olan ve Kur'an tercümesi konusunda yetkinliği herkesçe tescil edilen Mehmet Akif (1873-1936) ile birlikte uzun yıllar beraber olmuş, Akif Kahire'de iken vefat günlerine kadar sürekli onunla yazışmış ve Akif'in '*Geleceğin büyük muharriri, o benden güzel yazıyor, o feyyaz kalemi daha pek çok eşsiz eserler vücuda getirir*'³ şeklindeki sitayişlerine mahzar olmuş bir kimsedir. Muhtemeldir ki o, Kur'an çeviri çalışması konusunda da Akif'den yararlanmış, onunla fikir teatisinde bulunmuştur. Zira Ömer Rıza 1934 de Tanrı Buyruğu'nu neşrettikten iki yıl sonra Akif vefat etmiştir. Akif'in ömrünün son günlerine kadar Kur'an mealıyla ilgili olarak çalıştığı⁴ bilinmektedir.

Ömer Rıza, ilk baskısı 1927 de yapılan Kur'an Nedir adlı çalışmasında kendinden önceki çalışmaları değerlendirir ve onların yetersizliğinden bahseder. Onun bu değerlendirmeleri kısaca şöyledir: *Nûru'l-Beyân, eserin isminde tefsiri bir tercüme olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, eserin tefsiri bir tercüme olması için gereken gayret gösterilmemiş ve orijinal metnin aslındaki kuvvet gereği gibi dikkate alınmamıştır. Bu yüzden eser, Kütüphane-i Hilmi'nin imzasız olarak neşrettiği diğer tercüme gibi itimada şayan değildir. Cemil Said'in*

² Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1927-1931; Aydar Hidayet, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, s, 99-122.

³ Bkz. Kuloğlu Rukiye Öner, *Ö. R. Doğrul'un Hayatı, Eserleri ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Tefsiri*, s, 112-14.

⁴ Bkz. Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1931-135.

tercümesi ise, bir tercümenin tercümesi olup Kur'ân'ın manalarını ifadeden aciz, ilim ve edebiyat namına bir değeri yoktur. Bunların neredeyse her cümlesinin tashih edilmeye ihtiyaç duyuran bölümleri vardır. İzmirli İsmail Hakkı'nın Meâni'l-Kur'ân adlı tercümesini bunlardan hariç tutabiliriz. Ne var ki ilim ve ihtisas bakımından önemli bir yere sahip olan bu eserin, dil ve edebiyat açısından aynı değerde olduğunu söylememiz zordur. Konyalı Mehmet Vehbi'nin Hulasatü'l-Beyân adlı tercüme ve tefsiri de yeni nesli tatminden uzaktır. Bereketzade İsmail Hakkı'nın Envâru'l-Kur'ân'ı ile Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Safvetü'l-Beyân'ı ise tamamlanmamış çalışmalardır.⁵

Ömer Rıza adı geçen çalışmasında pek çok çağdaş Doğu ve Batılı bilim adamından yararlandığı gibi M. Mehmed Ali'den de yararlanmış, onun görüşlerine eserinde yer vermiştir. Ömer Rıza'ya göre M. M. Ali, Ehl-i Sünnet camiasının dışında değildir. Ömer Rıza, bu çalışmasında geleneksel söylemlerin dışında kimi akılcı yaklaşımlara yer vermiştir. Bilimsel yaklaşım açısından Ömer Rıza'nın tartışılan Mason olup olmadığı konusu ile Tanrı Buyruğu adlı çalışmasını ayrı değerlendirmek gereklidir. Ömer Rıza'nın çeşitli eleştirilerin hedefi olmasında, bizzat öncelikli olarak şu maddeler göze çarpmaktadır:

1. *Onun politikaya atılmış olması:* Ömer Rıza, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Konya milletvekili olmuştur. Çok partili demokratik hayata geçişin gerçekleştiği bu dönemde Türkiye'de şimdikinden daha fazla politik çekişmelerin, sürtüşmelerin ve kutuplaşmaların olduğu bir gerçektir. Ömer Rıza da bu çekişmelerden nasibini almıştır diye düşünüyoruz.

2. *Basın yayın işleriyle uğraşması:* Ömer Rıza, ömrünün büyük bir bölümünü basın hayatında, hem de ön saflarda geçirmiş bir kimsedir. Sürekli olarak, basın hayatında yazılar yazan, gazete ve mecmualar çıkaran aktif bir kimseyi sevenler ve destekleyenlerin olacağı gibi, ondan ve yazılarından hoşlanmayanlar ve onu eleştirenlerin de olması medyatik olmanın kaçınılmazlarından olsa gerekir.

3. *Mason olup olmadığı konusundaki tartışmalar:* Ömer Rıza, hayatında mason dernekleriyle doğrudan ilişki içerisine girmiştir. Onun "Ana Davalarımız ve Prensiplerimiz" adıyla Kültür Muhipleri mahfilinde verdiği konferansın basılı metninde, masonluğu ahlâkî bir müessesese olarak gördüğünü, her masonun bir din sahibi olması gerektiğini, milleti ahlâkî düşüşten bu cemiyetin kurtaracağını iddia etmesi, masonluğa bakış açısını göstermektedir.⁶ Ömer Rıza, kendisi ve Ahmed Hamdi Akseki hakkında basında çıkan iddialara cevap verirken şunları söyler: "Onlar benim hakkımda, o müsteşrikler mezhebindedir, masondur ve işi gücü İslamiyeti yıkmaktır, tarzında yaveler yumurtuyorlar. Şahsıma yönelik bu iddialar ve iftiralar, bizi zerre kadar rahatsız etmez."⁷

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de, şeyhülislâmından⁸ şeyhzadesine, siyasetçisinden ekonomistine pek çok meşhur kişi masonlukla ilgilenmiş yahut çeşitli sebeplerden dolayı kendisini masonlukla ilgilenme zorunda hissetmiş, örgütün kimi faaliyetlerinde rol almış yahut da masonlukla bir ilgisi olmadığı halde masonlukla itham edilmiştir. Bu sebepler arasında kişisel ve toplumsal hizmetlerde dernek imkânlarından yararlanma, bir takım payeler elde etme, bir yerlere gelme gibi şeyler sayılabilir. Ömer Rıza'nın adı geçen derneklerle ilişkisini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Üstelik Masonluk gibi teşkilatların o dönemlerde, bugünkü kadar deşifre edilmediği de bir gerçektir. Onun bu ilişkisi, çeşitli eleştirilere neden olmuşsa da, onun Tanrı Buyruğu başta olmak üzere Kur'ân çalışmalarında masonluğun etkisinin olduğunu söylemek mesnetsiz bir iddiadan öteye geçmez.

4. *Eserlerinde Doğu ve Batı kaynaklarından yararlanmış olması:* Ömer Rıza, Doğu kaynakları yanında Batı kaynaklarını da çok iyi bilen, onlardan yararlanan bir ilim adamıdır. O müsteşriklerin İslâm'ın leyh ve aleyhinde söylediklerini yakından izlemiş ve onları eserlerinde değerlendirmiştir. Onun bu çok yönlü araştırmacılığı, tek yönlü çalışanlar tarafından eleştirilmesine neden olmuştur.

5. *Geleneksel söyleme aykırı olarak kimi akılcı yaklaşımlarda bulunması:* Ömer Rıza, yetiştiği ve ilgilendiği ilmî muhit ve birikimin etkisiyle mezhebî saplantılardan uzak bir şekilde, rasyonel ve objektif yaklaşımlarda bulunmaktan çekinmemiştir. Ömer Rıza'nın eserini yazdığı dönem akılcı yaklaşımlara ağırlık

⁵ Bkz. Ömer Rıza Doğrul, *Kur'ân Nedir*, s. 90-93.

⁶ Bkz. Uzun Mustafa, 'Doğrul Ömer Rıza', *DİA*, IX, 490.

⁷ Ömer Rıza, *Kızıl Münafıklara Karşı En Son Sözümler*, Selamet Mecmuası, sayı:19, s. 3.

⁸ Bir örnek verecek olursak, son Osmanlı Şeyhülislâmlarından Musa Kazım Efendi, farmason olmakla suçlanmıştır. Nitekim onun azlinden sonra tekrar meşihata tayini teklif edilince Sultan Reşad sabık şeyhülislâma, Musa Kazım Efendinin önceki meşihatında farmason olduğuna dair Saraya pek çok mektuplar geldiğini söyleyerek teklifi kabul etmemiştir. (Bkz. Türkgeldi Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, s. 122.) Oysa bu söylentilerden bir hayli rahatsız olduğu anlaşılan Musa Kazım Efendi, kendisi yayınladığı beyannamesinde "İslâm dinine muhalif olup da bana isnat olunan her bir mezheb veya mesleği kemal-i şiddetle reddederim" diyerek bunları tekzip etmiştir. Bkz. Sırat-ı Müstekîm, 'Beyannâme', Sayı 169, s. 197-198.

veren bir dönem; eserini yazarken başvurduğu kaynaklar da daha çok akli yaklaşımları öne alan çalışmalardır. Şöyle ki, İslâm toplumu çok büyük siyasî ve sosyal süreçlerden geçmiştir. Bu meyanda geri kalınışın sebepleri arasında yanlış din anlayışı, tartışmaların temel noktasını oluşturmaktadır. Hızlı gelişim ve değişim süreci ile iç ve dış saldırıların içerisinde bocalayan entelektüel kesimin kafası bir hayli karışık gözükmetedir. İşte Ömer Rıza böyle bir dönemde eser vermiştir. Her müellif ve müfessir gibi, Ömer Rıza'nın yaşadığı muhit ve şartların bu temel özelliği çalışmasına yansımıştır. Çalışmalarının fikhî bir çalışma olmayışı da, onun çalışmalarında mezhep ayrımı yapmadan çeşitli görüşlere yer vermesine neden olmuştur. O, kendi sistematiğine uygun görüş ve anlayışları sahiplerinin mezhebine ve hatta dinine bakmadan eserlerinde yer verebilmiştir. Bu da onun bu konuda bir takım eleştirilerin hedefi olmasına yol açmıştır. Bu meyanda o, Kadiyânilikten etkilenmekle suçlanmışsa da, Ömer Rıza kendisinin Ehl-i Sünnet olduğunu ve Kadiyânilikten etkilenmediğini beyan etmiştir. Bu yüzden Ömer Rıza'yı, mesnetsiz yaftalarla karalama yerine; onun bilime ve yeniliğe açık akılcı bir aydın olduğunu söylemek daha yerinde bir tespit olur diye düşünüyoruz. Kaldı ki Ömer Rıza'nın eserinde yer verdiği pek çok görüş Mutezile ilim adamları başta olmak üzere pek çok kişi tarafından çok önceden söylenmiş olup ilk defa ortaya atılan şeyler değildir.

6. Bu söylenenlere şu da eklenebilir: Bizim geleneğimizde dinî alanda yazıp çizenlerin, kişisel amel hayatları toplum tarafından izlenir ve özel yaşayışlarına göre bir takım değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmeler, o kişilerin çalışmalarını değerlendirirken de etkili olabilir. Ömer Rıza'nın da bazı kişisel zaafı onun yukarıda zikrettiğimiz bir kısım eleştirilere maruz kalmasına neden olmuş olabilir. Örneğin onun alkol aldığına dair söylentiler haklı olarak malzeme konusu yapılmıştır. Gerçi bu gibi iddiaların doğruluğu her zaman tartışmaya açıktır.

Sonuç olarak Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adlı çalışması, bir takım eleştiriler yanında; Türkçeyi güzel kullanma, ayetleri bütüncül bir yaklaşımla ele alma, sure girişlerinde ve gerekli görülen yerlerde sistematik bir biçimde tarihî bilgi, kavram bilgisi verme, Kitab-ı Mukaddes'ten yaptığı alıntılarla Kur'an bilgilerini karşılaştırma, müsteşriklerin İslâm aleyhindeki yanlış ve hatalı açıklamalarına cevaplar verme, tartışmalı kimi konulara akılcı bir yaklaşımla açıklık getirme bakımlarından hala önemini yitirmemiş önemli bir çalışmadır. Ne var ki Ömer Rıza'nın bu çalışması Türk kamuoyunda, daha sonra yazılan ve pek çok noktada benzerlikler gösteren, hemen hemen aynı hacimde olan M. Esed'in Kur'an Mesajı kadar yankı bulmamıştır. Oysa Tanrı Buyruğu, hem daha önce yazılmış ve hem de Türkçe telif bir çalışmadır. Yine Ömer Rıza'nın en fazla eleştirildiği nokta olan, onun Muhammed Ali'nin tefsirinden yararlanmış olması M. Esed'in Kur'an Mesajı için de söz konusudur. Nitekim o da aynı kaynaktan yararlanmış ve bunu yer yer belirtmiştir.⁹ Bu itibarla bugün yapılması gereken, Tanrı Buyruğu'nun tüm baskılarını esas alarak, yazım hatalarına son vererek, zengin bir indeks ve lügatçe ve meâlle sayfa tutar bir Kur'an metni ile birlikte eseri yeniden Türk okuyucusuna sunmaktır.

b. Diğer Eserleri

b.1. Te'lif Eserleri

1. Müslümanlık Nedir? İstanbul, 1933,
2. Mehmet Akif- Şahsı ve Aile Hayatı, İstanbul, 1938,
3. Kanlı Gömlek, İstanbul, 1944,
4. Ekber: Bir Türk Dahisi, İstanbul, 1944,
5. Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller, İstanbul, 1945,
6. Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul, 1947,
7. İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf, İstanbul, 1948,
8. Hz. Rabiâtü'l-Adeviyye, İstanbul, 1976,

b.2. Tercüme Eserleri:

7. Ruh-ı İslâm, Seyyid Emir Ali'den, İstanbul, 1979,
8. Peygamberimiz Aleyhisselâm, Muhammed Ali'den, İstanbul, 1341-1342,
9. İslâmiyet ve Hükümet, Ali Abdürrâzîk'dan, İstanbul, 1927,
10. İslâm Tarihi: Asr-ı Saadet, I-V, Mevlâna Şibli ve Süleyman Nedvî'den, İstanbul, 1928,
11. Garbda Müslümanlık Cereyanı, Headly'den, İstanbul, 1928,
12. Türkiye Nasıl Doğdu, Harold Armstrong'dan, İstanbul, 1928,
13. İslâmiyet'in Asriliği ve Avrupa'nın İslâmlaşması, S. Ali-Bernard Shaw-M. Muhammed Ali'den, İstanbul, 1933,
14. Yeryüzünde Din Geriliyor mu, İlerliyor mu? Nash Mecmuasından, İstanbul, 1933,
15. İslâm Medeniyet Tarihinde Coğrafya ve Ticaret, Kramers'den, İstanbul, 1934,
16. İslâm Medeniyet Tarihinde Fen ve Tıp, Max Mayerhof'dan, İstanbul, 1935,

⁹ Örnek için bkz. Esed, *Kur'an Mesajı*, I 283-284.

17. Ömer Hayyam, Harold Lamb'dan, İstanbul, 1944,
18. Hz. Muhammed Mustafa, M. Hüseyin Heykel'den, İstanbul, 1945,
19. Abu'l-Ferec Tarihi, Gregory Ebul'l-Ferec'den, I-II, İstanbul, 1945-1950,
20. Dine Dönüş, Henry C. Link'den, İstanbul, 1949,
21. İslâm Tarihinde İlk Melamet, es-Sülemî'den, İstanbul, 1950,
22. Müslümanlıkta Hac Farızası, Diplomat H. A.'dan, İstanbul, 1939.

Verilen bu listeden de anlaşılacağı üzere, Ömer Rıza Doğrul'un özellikle Kur'ân Tarihi ve Tefsir'e dair telif ve tercüme eserlerinin yanında; İslâm Tarihi, Dinler Tarihi, Tasavvuf, İslâm Medeniyeti, Biyografi ve halka yönelik genel kültür kabilinden çok sayıda çalışması bulunmaktadır.¹⁰ Bu da bize onun çeşitli alanlarda ve çok yönlü olarak çalışan bir ilim adamı olduğunu göstermektedir.

III. ÇEŞİTLİ KONULARDAKİ FİKİRLERİ

Ömer Rıza Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet döneminde çok sayıda dergide sürekli yazı yazan bir ilim adamıdır. O, Osmanlı'nın çok çeşitli dinî ve siyasî olaylarla çalkalandığı ve sarsıldığı bir dönemde yazdığı yazılarıyla düşünce ufku karışık bir toplumu aydınlatmaya, insanlara doğruları anlatmaya ve onlara ümit aşılamaya çalışmıştır. Bu meyanda İslam'ın doğru anlaşılması, İslam'a yöneltilen eleştirilere cevaplar, din aleyhindeki cereyanlara cevaplar gibi hususlar onun yazılarının ana konusu olmuştur. O yazılarıyla bir taraftan İslam aleyhine yazılar yazan batılı düşünürlere ve onların yerli temsilcisi entelektüellere cevaplar yetiştirmekte, diğer taraftan da bu gibi fikirlerden etkilenebilecek durumda olan halkı aydınlatmaktadır. Biz burada onun yazı yazdığı konular ve onların içeriği hakkında derli toplu bir bilgi sunabilmek için taradığımız yazılarından alıntıladığımız cümlelerini aynen ve zaman zaman da kısmî tasarruflarla derlemiş bulunuyoruz. Yazılarında genellikle sade bir dil kullandığı için nadir de olsa bazı yerleri sadeleştirmekle yetiniyoruz:

Hıristiyanlık Âleminde Tevhid Akidesi başlıklı yazısında, Türk ordularının Rumeli'yi geçerek Avrupa'ya ulaşmasının ardından batıda Hıristiyanlığın teslis inancını yıkmayı hedefleyen bir tevhid hareketinin başladığını ve bunun tüm engellemelere rağmen yayılıp teşkilatlandığını anlatır. Hareketi destekleyen kiliselerin yaptıkları kongrede Hz. İsa'nın dininin iki temel esas üzere olduğunu kararlaştırıldığını belirtir. Bu iki esas Muhabbetullah ve Uhuvvet (kardeşlik)tir. Yirminci asrın başlarında Amerika'da bu muvahhitlerin kilise sayısı 461 i bulmaktadır. Bu tespitlerden sonra yazısını şöyle bağlar: Aslında Hıristiyan toplumlar gerçek tevhid dinini kendilerine anlatacak Müslümanları beklemektedir. Ne var ki Hıristiyan dünya, Müslümanlık hakkında bir takım mutaassıp Hıristiyanların bize dair yazdıkları eserlerden bilgi alıyor ve bizi aşağılık ve barbar olarak hayal etmeye devam ediyor. Acaba biz, kendimizi onlara doğru olarak ne zaman anlatacağız?!¹¹

Misyonerlik başlıklı yazısında, Misyonerlik teşkilatlarının kuruluşunu, nerelerde ve nasıl çalıştıklarını anlatarak Hıristiyan'ların dinlerini yaymaya ne kadar önem verdiklerini açıklar. Amacının Müslümanları uyarmak ve dinî faaliyetlere davet olduğunu belirtir.¹² Aynı başlıklı ikinci yazısını şu cümlelerle bağlar: "Kesinlikle emin olmalıyız ki Hıristiyanlık dünyasının, dinlerini yaymak için gösterdikleri faaliyetin yüzde birini Müslümanlar gösterse, Hıristiyanların tüm çabaları sonuçsuz kalır ve Müslümanlık yeni bölgelerde yaygınlaşır.. Ama esefle belirtelim ki Müslümanların bu alandaki çalışmaları, onlara göre yüzde bir bile değildir."¹³

Misyonerliğin Yeni Şekli başlıklı yazısında, misyonerliğin İslam düşmanlığına dönüşmesi sebebiyle misyonerlerin son zamanlarda kendilerinin misyoner olduklarını gizleyerek ilim adamı süsü vererek ve din ilimleri alanında ihtisas yapmış kimseler olarak tanıttıklarını söyler. Onların en az başarılı oldukları yerlerin de İslam memleketleri olduğunu ekler.¹⁴

Klarkalizm başlıklı yazısında, ruhbanlığın İslam'da olmadığını şöyle anlatır: "Klarkalizm, ruhbanlık demektir. Bazıları İslam âlimlerini, Hıristiyan ruhbanları konumuna koyarak İslam'da saltanat-ı ruhbanlığın olduğunu ileri sürüyorlar..Oysa Müslümanlıkta saltanat-ı ruhbanlık yoktur.. Hıristiyanlıkta saltanat-ı diniye vardır. Din önderleri, o dinde olanların inancına ve vicdanına hükmeder.. Hâlbuki Müslümanlık, saltanat-ı ruhbanıyyeyi kökünden yıkmıştır.. Müslümanlıkta geniş bilgi sahibi bir Müslüman, en sıradan bir Müslüman'a karşı nasihat ve irşat hakkından başka hiçbir hakka sahip değildir.. Müslümanlık, insan aklını,

¹⁰ Yayınlanmış ve yayınlanmamış diğer telif ve tercümeleri için bkz. Uzun Mustafa, 'Doğrul Ömer Rıza', DİA, IX, 489-492.

¹¹ Bkz. Ömer Rıza, Sebîlü'r-Reşâd, XXIII/596, s, 378-379.

¹² Bkz. Ömer Rıza, *Misyonerlik*, Sebîlü'r-Reşâd, XXIII/593, s, 333-334.

¹³ Bkz. Ömer Rıza, *Misyonerlik II*, Sebîlü'r-Reşâd, XXIII/595, s, 359-361.

¹⁴ Bkz. Ömer Rıza, Y. Sebîlürreşad, Sayı: 18/ I, 277-278.

çok dikkatli olma, adet ve vehimlere kapılmama, dalaletle sapmamak şartıyla her türlü kayıttan azat etmiştir.. İslam'da yöneticiyi millet, yahut milletin vekilleri tayin eder. Hakimiyet milletindir.. İslam, asla teokrasiye geçit vermez.. İslam'da din adamlarından hiç biri bir kimsenin, imanına, ibadetine, gidişatına hükmedemez.. Bugün yaygın olan önüne geleni küfürle, fasıklıkla, zındıklıkla itham etmek işi, İslam'dan uzaklaşmaktan ve cehaletin zebunu olmaktan kaynaklanır..”¹⁵

İngiltere’de Edyân Kongresi başlıklı yazısında, şu değerlendirmelerde bulunur: “İlmin ilerlediği kalkınmış ülkelerde dinî hayat da canlıdır. Hâlbuki bizim gibi bilimsel alanda geri kalmış ülkelerde ilmî hayat gibi, dinî hayat da sönüktür. Bizim ülkemizde ilim adamı diye geçinenlerin böyle toplantılar, yalnız bir milletin değil, bütün dünyanın, bütün cihan medeniyetinin fikrini aydınlatmalarına, ruhunu hareketlendiren toplantılar yapmalarına imkân ve ihtimal var mıdır?”¹⁶

Din-i İslam’ın Beyne’l-Edyân Mevkiî başlıklı yazısında, yedinci asırda dünyanın dinî yapısını anlatarak Peygamberimizin yaptığı inkılabın mahiyetini ortaya koymaya çalışır.¹⁷

İnkulabât-ı Hâzıra Karısında İslam Âlemi başlıklı yazısında, dünyayı kasıp kavuran Bolşevizm’in İslam dünyasında yayılmasının ve tutunmasının imkansız olduğunu anlatır. İngiliz gazetelerinden yaptığı alıntılarla görüşünü destekleyen yazara göre Bolşevizm’in Müslümanlara verebileceği yeni ne bir hürriyet vardır, ne bir eşitlik ve ne de sosyal bir hak.¹⁸

Hummâ-i Islâhât başlıklı yazısında, memleketin serhatlarda savaş verirken, içerdeki bazı dindışı cereyanların da onu yıpratmaya çalıştığından dert yanar ve onlara şöyle cevap verir: “Biz kızlarımızı ve erkeklerimizi okutmanın bir farz, dinî bir emir olduğunu biliyoruz. Kızlarımızdan âlim, vâiz, öğretmen, eğitimci, doktor, hatîp yetişebileceğini, bunların da memlekette büyük hizmetler ifa edeceğini sizden öğrenecek değiliz..”¹⁹

Mukadderât-ı İslamiyyeyi Tezlil Etmeyelim başlıklı yazısında, birikim ve gözlemlerinin sonucu vardığı kanaatin, Müslümanların ilerleme ve gelişmesini ancak Müslümanlığın ve Müslümanların gerçekleştirebileceğini söyler ve şunları ekler: “İrkçılık hareketlerini İslam memleketleri içerisinde yaymaya çalışanların hedefi, Arap ile Türk’ün arasını açmaktan, bu iki İslam toplumunu birbirine karşı savaştırmaktan ve birbirinin kanını döktürmekten ibaret değil mi?”²⁰

I. Dünya savaşı yenilgisinin yaşandığı yıllarda yazdığı *Türk, Arap, Kürt* başlıklı yazısında şunları söyler: “Binaen aleyh bir İslam devletinde, Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Acem Müslümanlar, o devletin yönetiminde özgür ve bağımsız yaşarlar. Her unsur birbirinin hürriyetini teyid ederek, bağımsızlığını temin ederek yaşar.”²¹

Uhuvvet-i İslamiyye başlıklı yazısında, Hindistan Müslümanlarının Anadolu insanına gönderdiği yardım ve gösterdiği desteklerden söz açarak şunları söyler: “İstiklalimizi ve onun sonucunda İslam’ın istiklalini koruyacak yegane kuvvet, hiç şüphesiz İslam kardeşliği kuvvetidir.. Dinin bir araya getirici gücünden yararlanmak isteyen sadece biz değiliz. Bugün İngiltere Kilisesi, her eyalette, her şehirde, her köyde her Hıristiyan’ın daha mükemmel bir İngiltere vücuda getirmek için Hıristiyanlığın esasları içerisinde çalışmasının gereğini idrak ederek faaliyetlerini sürdürüyor..”²²

Uhuvvet-i İslamiyyenin İnkişâfı başlıklı yazısında, Avrupa gazetelerinde yayımlanan haber ve yazılardan iktibaslar yapar ve onları değerlendirerek okuyucusuna sunar. İslam kardeşliğinin İngiliz gazetesinin yazdığı gibi otuz yıllık bir mazisinin olmadığını ve İslamiyet’le birlikte var olduğunu anlatır ve şunları ekler: “İslam kardeşliği, bütün Müslümanların bir Allah’a inanmalarıyla vicdan birliği etmelerinden doğmuştur.. Bizim ebedi rehberimiz olan Kur’ân bir ayetinde “Müminler ancak kardeşler”²³ diyerek bu gerçeğe temas eder. Bu Kur’ânî gerçeği her Müslüman kalbiyle tasdik, lisanıyla ikrar ettiği gibi, fiilen de ispat eder. İslam kardeşliğinin kaynağı işte budur.. Mefkuremiz de budur.. Mefkuremiz de budur. Bu mefkure mukaddestir ve bu mefkureye her Müslüman iman etmiştir..”²⁴

¹⁵ Bkz. Ömer Rıza, Y. Sebilürreşad, XVI/410-11, s, 185-188.

¹⁶ Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XXIV/619, s, 332-333.

¹⁷ Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XXIV/620, s, 67.

¹⁸ Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XVI/414-15, s, 220-221.

¹⁹ Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XVI/406-7, s, 152-153.

²⁰ Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XVI/396-7, s, 74.

²¹ Bkz. Ömer Rıza, Y. Sebilürreşad, XVII/429-30, s, 111-112.

²² Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XVI/392, s, 28-30.

²³ 49 Hucurat 10.

²⁴ Bkz. Ömer Rıza, Sebilü’r-Reşâd, XVIII/457, s, 174-175.

İttihad-ı Millî başlıklı yazısında, henüz memleketimizde bir fırka (parti) kurulmamıştır der ve gerekçesini şöyle anlatır: “Birkaç kişi birkaç taraftarıyla beraber bir araya toplanarak kendilerine bir unvan takınca ve bir program ilan edince bir firkanın teşekkül etmiş olduğuna zahip oluyoruz. Hâlbuki böyle bir cemiyet fırka değildir. Birkaç şahsın görüş birliği ile meydana gelen bir şirket-i fikriye milleti temsil edemez, o ancak kendisini oluşturan üyeleri temsil edebilir. Fırkalar ise, millî ihtiyaçların doğurduğu kurumlardır. Ancak onlar milleti temsil edebilir ve o kurumlarda egemen olan millî ruhtur.. Bir takım kişilerin nüfuzu, onların baskıları bu kurumlarda hüküm süremez. Orada kişiler hâkim değil, o kurumlara kuran ilkelerin hâdimidir.”²⁵

Felaketlere Karşı başlıklı yazısında şunları söyler: “Sabır, olaylara ve felaketlere teslim ile musibetlerin peş peşe gelmesine davetiye çıkarmak değil, bunlara tam bir azim ve kararlılıkla karşı koyarak onların ortadan kaldırılmasına çalışmak, hem de zerre kadar korkmayarak, yılmayarak, hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek çalışmaktır. Dinde sabır, faaliyetle birlikte olandır. Atalet ve meskenetle olan sabır, bir kurtuluş vesilesi değil, hüsrân sebebidir. Evet zilletlere, esaretlere boyun eğmek sabır değildir.. Sabır gücünü olaylar sağlamlaştırır.. Bu kuvveti yerli yerince kullanmak ise önderlerin ve düşünürlerin en büyük ve en ağır görevidir. Hiç şüphe yok ki bu muazzam vazifeyi ifa sadedinde ilk yapılacak şey millî birliği temin etmektir.. Kur’ân sabır ve namazla Allah’tan yardım dilemeyi emreder..²⁶ Namazdan maksat Yüce Allah’ı hatırlamaktır. O’nu hatırlamakla insan, kötülüklerden sakınır, her şeyde hakkı gözetir. Günahlara dünya ve ahirette verilen cezaları hatırlayarak vazifesini içtenlikle yerine getirir, kimsenin hakkına tecavüz etmez..”²⁷

İslamiyetin Ruhânî Dili başlıklı yazısında Kur’ân ve Ezan dilinin tüm Müslümanların gönlüne ve ruhuna yerleşmiş olduğunu vurgulayarak ezanın orijinal haliyle okunmasının gereği ve önemi üzerinde durur.²⁸

Müslümanlık Tab-ı Beşeri Nasıl Terbiye Eder? başlıklı yazısında şunları söyler: “İnsanlığın en belirgin eğilimlerinden ikisi lezzet ve faaliyettir. Bunların ilki, ilim ve fen ile inceltilir, sosyal hayattaki güzelliklerle eğitilirse iyilikler kaynağı olur... Faaliyet eğilimi ise daha çok hiddete, ihtiras ve intikama sevk eder. Fakat hayır ve insaf duygularıyla idare edilirse her iyiliğin anası olur. Bu erdemler azim ve iktidar ile uyum içerisinde olursa bir aile, bir hükümet, bir imparatorluk selamet ve ilerlemesini bir insanın cesaretine borçlu olur.. İslam dini, ilmin en içten hâmisidir.. Peygamberimiz, ilmi Çin’de bile olsa alınız, dediğinde Çin’de tek bir Müslüman yoktu. Bu nedenle Müslümanlar, hangi ırk ve dine mensup olursa olsun her bilim adamından ilim alırlar.. Müslümanlık insandaki lezzet eğilimini düşüklükten koruduğu gibi, daima onun yücelmesini koyduğu prensiplerle garanti etmiştir... İslam dini, insanın bu acizliğini ‘güzel ahlak’ ile, her dinî işi bir iman işi görmeye, amel ve niyetlerden sorumluluğu belirlemekle telafi etmeye çalışmıştır.. Ayet ve hadisler gösteriyor ki bizde ahlakî hak ve görevler, din ile iç içedir.. Bir Müslüman namazını, orucunu, zekatını, haccını nasıl bir dinî görev olarak tanır, sağlığını korumayı, ailesinin geçimini sağlamayı, hemcinslerine güler yüz göstermeyi de dinî bir görev bilir.. Bu gerçekleri anlayamadıkları halde topluma rehberlik etmek isteyenler, kurtuluşu dini hayatımızdan ayırmakta bulanlar, toplumu götürcekleri kargaşadan habersiz görünmektedirler.. Müslümanlık ilim ve fennin en samimi dostu; iktisadın, sağlığın, izzetin, gayretin, hayır ve adaletin, bayındırlığın en büyük hâmisidir. Milletimiz ise, bir İslam toplumdur. Hiçbir zaman Müslümanlığı yıkmaya çalışanlara destek olmayacaktır.”²⁹

Kimi çevrelerce içki içmekle itham edilen Ömer Rıza, *İçki İle Mücadele Asrın En Büyük İçtimaî Hareketidir* başlıklı yazısında, içki ile mücadelenin yirminci asrın en büyük sosyal hareketi olduğunu söyler. İlk meclisin içki yasağını yerinde bulur, ikinci meclisin bu yasağı kaldırmasının geçerli bir gerekçesinin olmadığını savunur ve bu tezini Avrupa ve Amerika’daki sarhoş edici şeylerle mücadele örnekleriyle destekler. Amerika’daki içki ile ahlakî, iktisadî ve siyasî mücadele aşamalarını anlatır.³⁰

Fuhşun Esbabı başlıklı yazısında batılı bilim adamlarının fuhşun sebeplerini şu altı maddede özetlediklerini anlatır: İşsizlik, ağır işlerde düşük ücretle çalıştırılmak, evlerde kızlara kötü muamele yapılması, kalabalık ve ahlaksız bir çevrede yaşamak, insanların büyük iş yerlerinde kötülerle birlikte olmaları, ahlaksız yayınlar ve eğlence, zengin çevrelerin sınır tanımaz israf çılgınlıkları, fuhuş sektörü.. Daha sonra ülkemizde de fuhşun yayıldığına dikkat çekerek bu beladan kurtulmak için alınması gereken tedbirler üzerinde durur. Özellikle milli bir edebiyat oluşturamayan aydınların sırf şöhret ve para kazanma adına,

²⁵ Bkz. Ömer Rıza, *Sebilü’r-Reşâd*, XVI/402-3, s, 120-121.

²⁶ Bkz. 2 Bakara 153.

²⁷ Bkz. Ömer Rıza, *Y. Sebilürreşad*, XVII/417-18, s, 3-4.

²⁸ Bkz. Ömer Rıza, *Y. Sebilürreşad*, Sayı: 17, I, 260-261.

²⁹ Bkz. Ömer Rıza, *Sebilürreşad*, Sayı: 13, XVI, 202-205.

³⁰ Bkz. Ömer Rıza, *Sebilü’r-Reşâd*, XXIV/612, s, 219-221.

bizim dışımızdaki milletlerin eserlerini olduğu gibi dilimize aktarmalarının büyük rol oynadığından yakındır. Bu işi yapanların kendilerine liberallik süsü verdiklerini, oysa dünyanın hiçbir yerinde liberallik namına böyle ahlaksızlığın yapılmadığını belirtir. Dünyanın her milletinde liberalliğin, muhafazakârlık kadar namuslu olduğunu millî ve mukaddes değerlere saygılı olduğunu, dünyanın en gelişmiş milleti olan İngiltere’de liberalliğin muhafazakârlıktan daha tutucu olduğunu söyler. Fuhuşla mücadelede devlete, millete, eğitim ve medya kurumlarına, düşünür ve aydınlarımıza, özellikle de kadımlarımıza büyük görevler düştüğünü belirterek yazısına son verir.³¹

Çeşitli yazılarında, Filistin meselesi başta olmak üzere, İslam dünyasının problemlerine deyinir. Arapların Filistin’de yenilme sebebinin laf-ı güzaf ile yetinip şov yapmaları, birlik içerisinde siyasi manevralar yapamayışları olduğu tespitini yapar.³² Filistin’de bir Arap hükümetinin kurulmasının lüzumuna dikkat çeker.³³

Onun sahibi ve baş yazarı olarak ilk sayısını 23 Mayıs 1947 Cuma günü çıkardığı haftalık Selamet Mecmuasında Ömer Rıza’nın *Kur’ân’dan İlhamlar* başlığı altında Kur’ân’ın kısa surelerini tefsir ettiğini görmekteyiz. Bu dergide yazdığı şu başlıklı yazılar, onun yaşadığı dönemde tartışılan dinî konular üzerine eğildiği, dünya Müslümanlarını ilgilendiren konulara ağırlık verdiği görülmektedir.

İslamiyet taassup ve görenek düşmanı, ilerinin ve ilerlemenin taraftarıdır.
İslamiyet akıl dinidir ve insan aklına hitap eder.
İslamiyet, ilmi korur ve ilmin tekâmülünü hızlandırır.
Allah, kimleri sever ve kimleri sevmez?
Allah sevgisi, nasıl kazanılır ve neler başarır?
İslam ruhunun yaratıcılığı.
İslamiyet, feragat ve fedakârlık dinidir.
İslamiyet, adalet ve müsavâtı bütün kuvvetiyle destekler.
Dinin belli başlı esasları.
Kur’ân’da oruç ve Ramazan.
Bütün İslam âlemini alakalandıran üç büyük dava: Filistin, Mısır, Endenozya.
Hakiki laikliğe doğru.
Kızıl münafiklardan hazer.
Radyomuz, dinî neşriyat yapmalıdır...³⁴

Sonuç

Ömer Rıza Doğrul, Osmanlı-Cumhuriyet aydını olarak telif ve tercüme yüze yakın esere imza atan çok yönlü bir ilim, fikir ve siyaset adamıdır. O, kalemiyle geçimini temin eden, yayınladığı eserler yanında, gazete ve dergilerde de sürekli yazan bir yazardır. Daha çok dinin doğru anlaşılması ve dine karşı çeşitli akımlara cevaplar vermek için yazan, toplumun ahlakî konularda uyarılması için çırpınan bir düşünce adamıdır. O, dini temel kaynaklarından ve doğru bir biçimde anlamış bir din bilgini, halkın problemleriyle yakından ilgilenmiş bir halk adamı, pek çok dergi ve gazetede yıllarca kalem oynatmış bir gazeteci, doğu ile batı kültürünü kaynaklarından okuyup incelemiş ve düşünce hayatında mezmetmiş bir fikir adamı, Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemini hazmetmiş bir kültür adamı, birikimlerini uluslar arası ilişkiler düzeyinde memleketin hizmetine sunmuş bir devlet adamı ve siyasetçi olarak karşımızda durmaktadır.

O, bu çok yönlü kişiliği ve geride bıraktığı çok sayıda telif ve tercüme eser yanında, bugün de tartışılan pek çok konudaki fikirleriyle günümüz insanını aydınlatmaya devam etmekte, eser ve fikirleriyle yaşamaktadır.

Son olarak şu teklifimizle yazımızı sonlandıralım: Burdurlu yetkililer olarak yapılması gereken, Burdur İl Halk yahut Eğitim Fakültesi Kütüphanesinde Ömer Rıza Doğrul’un tüm eserlerinden ve yazılarından oluşan bir bölüm oluşturarak yeni kuşakların onun fikirlerine daha kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamaktır.

³¹ Bkz. Ömer Rıza, *Sebilü’r-Reşâd*, XXIII/587, s, 230-233.

³² Bkz. Ömer Rıza, “*Arap Âleminde Uyanıklık Alametleri*”, Y. Sebilürreşad, Sayı:20, I, 316-317.

³³ Bkz. Ömer Rıza, “*İslam Âleminin Davaları*”, Y. Sebilürreşad, Sayı: 17, I, 268-269

³⁴ Selamet Mecmuası, 1 -20. sayılar.

Kaynaklar

- Akpınar Ali, '*Ömer Rıza Doğrul ve Tefsîre Katkısı*', C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/1, 2202 Sivas.
- Akpınar Ali, '*Ömer Rıza Doğrul'un 'Tanrı Buyruğu' Adlı Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı*', Kur'an Meâlleri Sempozyumu, İzmir, 24-26. 04. 2003.
- Aydar Hidayet, '*Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*', İstanbul, 1996.
- Doğrul, Ömer Rıza, '*Kur'an Nedir*', Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1967.
- Doğrul, Ömer Rıza, '*Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*', Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, I. Baskı, İstanbul, 1934.
- Doğrul, Ömer Rıza, '*Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*', Yayına Hazırlayan: A. Muhtar Büyükcınar, IV. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1980.
- Doğrul, Ömer Rıza, '*Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi*', Muallim Ahmet Halit Kitap hanesi, Ahmet Halit Yaşar oğlu Kitapçılık, II. Baskı, İstanbul, 1947; III. Baskı, 1955.
- Ergin Osman, '*Türkiye Maarif Tarihi*', İstanbul, 1977.
- Ersoy, Mehmet Akif, '*Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*', İstanbul, 1944.
- Karabulut, İlhami, '*Tanrı Buyruğu ya da Bir Tahriğin Anatomisi*', İslâmiyât, III (2000), Sayı 1, s. 185-204.
- Kuloğlu Rukiye Öner, '*Ö. R. Doğrul'un Hayatı, Eserleri ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Tefsiri*', Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- Muhammed Ali -Ömer Rıza, '*Kur'an'dan İktibaslar*', İstanbul, 1982.
- Muhammed Esed, '*Kur'an Mesajı*', İstanbul, 1999.
- Muhammed Hamidullah, '*Kur'an-ı Kerim Tarihi*', (Çeviren: Salih Tuğ) İstanbul, 1993.
- Musa Kazım Efendi, '*Beyannâme*', Sırat-ı Müstekîm, Sayı 169, s. 197-198.
- Nedvi, Ebu'l-Hasen Ali el-Hüseyin, '*el-Kadıyani ve'l-Kadıyaniye*', dde, 1967.
- Ogan, M. Raif, '*Ömer Rıza Beyle Alakası Olmayan Noktalar*', Sebîlü'r-Reşâd, III, Sayı 75, s. 388-391.
- Ogan, M. Raif, '*Pire için Yorgan Yakılmaz..*', Sebîlü'r-Reşâd, III, Sayı 72, s. 339-341.
- Türkgeldi, Ali Fuad, '*Görüp İşittiklerim*', Ankara, 1984.
- Uzun Mustafa, '*Doğrul Ömer Rıza*', DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi), IX, 489-492.